

לשוננו לעם

עורכים: א' אברונין, מ' אזרחי וי' פרץ

מתוך

כרך א, חוברת ד, תש"ו

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

שימוש הלשון

ד"ר י. פרץ

ביטויי כלאים

א. מהותם

בלשון ימינו המתגבשת והולכת מצויים לקויים גם בשטח הצירופים. לוקח המדבר או הכותב חלק של צירוף אחד או כולו וחלק של צירוף אחר, הקרוב לו קרבת הוראה, ומוזג לו מזיגה חדשה — בטויי כלאים. הבטויים החדשים האלה אינם גובעים מתוך צורך מיוחד ביצירה לשונית חדשה, שאינה קיימת בעברית, אלא מתוך חוסר הבחנה לשונית. בטויי כלאים כאלה מצויים בעתונות ובספרים וביחוד בלשון הדבור. מהם "יצירות", שהן רשות היחיד, ומהם בטויים, שנעשו קנין הרבים והם עומדים לרכוש להם קביעות בחיי הלשון ולהיות אזרחים שווי זכויות עם הבטויים, שנגזרו מהם. יבואו ימים וימצאו חסידים של "לשון העם", שיגנו על ביטויי כלאים אלה כעל יצירות קודש מתוך העקרון הידוע: "קול' המון כקול' שדי". יש אפוא לגלות את יסוד התהוותם ולתקנם כדי לשרשם מהלשון העברית.

ב. ביטויי-כלאים קבועים

1. הִנֵּה וְהִנֵּה — הִלֹּךְ וְנָשׁוּב

תכופות אנו שומעים את הבטוי "הנה ושוב", כגון: "הוא הולך הנה ושוב". צי-

רוף משובש זה נוצר מהמזיגה של הב-
טוי "הנה והנה", כגון: "ולא היה בהם
ידים לנוס הנה והנה" (יהושע ח, כ), "ויכה
את המים ויחצו בנה והנה" (מ"ב ב, ח),
ושל הבטוי "הלוך ושוב", כגון: "וישובו
המים... הלוך ושוב" (בראשית ח, ג), "ויצא
יצוא ושוב" (שם, שם ז). יש אפוא לתקן
ולומר: "הוא הולך הנה והנה" או "הוא
הולך הלוך ושוב".

2. שוב — עוד פעם

רבים אומרים: "שוב פעם", כגון: "שוב
פעם (= עוד פעם) כתב את השגיאה".
צירוף זה אינו אלא מזיגה מוטעית של שני
הבטויים: "שוב", כגון: שוב מה כתוב בה
(בתורה)? (שבת פט.) ו"עוד פעם". צירוף
זה משובש, שהרי "שוב" נרדף ל"עוד
פעם" והצירוף "שוב פעם" אינו אלא
טבטולוגיה (כפל ענין במלים שונות),
שהיא: "עוד פעם פעם". יש אפוא לומר:
"שוב כתב את השגיאה" או "עוד פעם
כתב את השגיאה". אמנם באגדה נמצא
הבטוי: "שוב פעם אחת היו עולים לירוש-
לים" (מכות כד.), אבל שם בא הבטוי
"שוב" בהוראה "חזר הדבר": חזר הדבר,
פעם אחת...

3. עוד לא — טרם

הבטוי "עוד טרם" מצוי לרוב בדבור
העברי, כגון: "הידיעה עוד טרם הגיעה".
בטוי זה אינו אלא צירוף משובש של שני
הבטויים "עוד לא" ו"טרם". המלה "טרם"
פירושה "עוד לא" (גם: קודם), כגון: "וכל
שיח השדה טרם יהיה בארץ, וכל עשב הש-
דה טרם יצמח" (בראשית ב, ה); "ויהי הוא

טרם כלה לדבר" (שם כד, טו). ואם נוסיף על "טרם" את המלה "עוד", תהיה גם כאן טבטולוגיה והיא: "עוד עוד לא". לפיכך צ"ל: "הידיעה עוד לא הגיעה" או "הידיעה טרם הגיעה".

4. להנה

לעתים קרובות שומעים אנו את הקריאה: "בוא להנה!" המלה "להנה" כוללת שני בטויים המציינים כוון: ל...הנה. יש בה אפוא משום טבטולוגיה והיא משובשת. צ"ל: "בוא הנה", כמו: "גשו הנה" (יהושע ג, ט), "קרבו הנה" (ישעיה נז, ג), או "בוא לכאן", כמו "לא באנו לכאן אלא לנסיון" (קהלת רבה).

המלה "להנה" משובשת, אף על פי שבמקורות העתיקים מצויים שני בטויים, שהם קרובים לה בהוראה ובצורה. אלה הם שני תארי הפעל: למעלה, למטה. שניהם מציינים כוון ובשניהם יש סימן כפול לציון הכוון: ל' בראשם ו-ה בסופם. אמנם במקרא הם באים בצורתם הנכונה: "מעלה", "מטה" (בה' המגמה), כגון: "הגר אשר בקרבך יעלה עליך מעלה-מעלה, וא-תה תרד מטה-מטה" (דברים כח, מג), אולם צורת הכפילות באה גם במקרא וגם בספרות התלמודית, כגון: "העולה היא למעלה? היורדת היא למטה?" (קהלת ג, כא), "והזה אחת למעלה ושבע למטה" (יומא ה, ג).

5. ברירה

הכל שומעים בלשון הדבור וברדיו את המשפט: "אין לו ברירה אחרת". מה פירושו של משפט זה? כשיש לאדם כמה אפשרויות (או דרכים) והוא בוחר לו

אחת מהן, יש לו ברירה. ואם אין לו כמה אפשרויות, אלא אחת בלבד — אין לו ברירה בכלל. יתכן אפוא, שיהיו כמה אפשרויות, אך הברירה — אם ישנה — אחת היא. לפיכך לא הגיוני ולא נכון הוא לומר: "אין לו ברירה אחרת". הבטוי הזה אינו אלא צירוף מוטעה של שני הבטויים הנכונים: "אין לו אפשרות (או: דרך) אחרת" ו"אין לו ברירה".

6. מלונות — בתי לינה

המלה "מלון" (מקום לינה) נוצרה מה שרש "לון" ע"ו על משקל "מקום" מ"קום". לפיכך אין צורך בתוספת המלה "בית", כגון: "ויהי כי באנו אל המלון" (בראשית מג, כא), "והנחתם אותם במלון, אשר תלינו בו הלילה" (יהושע ד, ג). ברבים יש איפוא לומר "מלונות", כמו: מקום — מקומות. אולם תכופות אנו שומעים וקוראים "בתי מלון" ברבים. טעמו של צירוף משובש זה הוא, כנראה, מפני שבמקרא אין שם זה מצוי ברבים. ונראה שגם בספרות התלמודית איננו. לפיכך יצרו את בטויהכלאים "בתי-מלון", שהורכב משני השמות "מלון" ו"בית-לינה".

וגם כאן, כמו בבטוי "להנה" דלעיל, יש להוסיף: הצירוף "בתי מלון" פסול, אף על פי שבמקורותינו העתיקים מוצאים אנו צירוף זה במשקל המקום, והוא: "בית מקדש". "מקדש" בלי תוספת "בית" מצוי במקרא וכן בהרבה מקומות בתלמוד, כגון: "ועשו לי מקדש" (שמות כה, ח); "ומן המקדש לא יצא" (ויקרא כא, יב); "מקדש ראשון מפני מה חרב?" (יומא ט:); "כל הלשכות שהיו במקדש" (שם ו.). במקרא יש רק פעם אחת "בית המקדש": "ויהרוג

בחוריהם בחרב בבית מקדשם" (דהיי"ב לו, יז). אולם בספרות התלמודית נמצא לרוב "בית המקדש": "בשלשה מקומות הכוהנים שומרים בבית המקדש" (תמיד א. א.). פעמים נמצאות במשפט אחד שתי הצורות: "בראשונה היה הלולב ניטל ב-מקדש שבעה ובמדינה יום אחד; משחרב בית המקדש התקין ריב"ז, שיהא לולב ניטל במדינה שבעה — זכר למקדש" (ר"ה ד, ג.).

7. בעל...

"בעל קורא", "בעל תוקע" (גם בשיר "מי יודע עיר לישטינא" של ביאליק), "בעל מחבר", שהם בטויים שגורים בפי העם, אינם אלא צרופים משובשים של "קורא" — "בעל קריאה", "תוקע" — "בעל תקיעה", "מחבר" — "בעל חבור".

ג. בטויי כלאים לא קבועים

בטויי כלאים, שאינם קבועים כמטבעות לשון, נמצאים בלשון הדבור, בעתונות ובספרים לאין מספר. והנה כמה דוגמאות. 1. "היא צעדה בין שורות הגולים" (עתון יומי). הכותב לא התכוון לומר, שצדדה בין השורות, מעשה מפקדת, כי אם בתוך השורות. ומניין לקח את הביטוי "בין השורות"? לפני עיני דמיונו רחפו שני בטויים: "היא צעדה בין הגולים", "היא צעדה בתוך שורות הגולים". מה עשה? כרך את שני הבטויים יחד ויצא: "בין השורות".

2. "הוא ראה אותה בין ההמון" (עתון יומי) במקום "הוא ראה אותה בתוך ההמון" או "הוא ראה אותה בין האנשים". הערה: במקרא נמצא פעמיים "מבין"

בהוראת "מתוך": "וירם את המתחלף
מבין השרפה" (במדבר יז, ב), "כי אש
יצאה מחשבון ולהבה מבין סיחון" (ירמיה
מח, מה). וכן נמצא בבין = בתוך: "וצמתו
בבין חציר" (ישעיה מד, ד).

3. "הוא קבל אותו בשמחה בכח לי
הבית" (עתון ערב). הכל מבינים, שלא קבל
אותו בתוך הכתלים, אלא בין כתלי
הבית — תחליף לבטוי העברי המקורי
"באו בצל קורת" (בראשית י"ט, ח).

4. "מאימתי מתחילים להתרחץ בים?"
(עתון יומי). תאר הפועל "מאימתי" מציין
רק פתיחה ובא לפני פעולה נמשכת, ואי-
לו התחלה של רחיצה קצרה היא ואין לה
המשך. גם כאן צרוף לא מוצלח של שני
בטויים: "מאימתי מתרחצים?" "אימתי מת-
חילים להתרחץ?"

5. "עדיף הוא עליהם" (ירחון לספרות).
גם כאן בטוי כלאים, שנצטרף משני בטויים
נרדפים: "עדיף הוא מהם", כגון: "חכם
עדיף מנביא" (ב"ב יב.), ו"עולה הוא עלי-
הם", כגון "הגר אשר בקרבך יעלה עליך
מעלה מעלה" (דברים כח, מג).

ד. בטויי כלאים במקורותינו העתיקים

בטויי כלאים פסולים בדרך כלל, משום
שהם נוצרים לא לפי חוקי הלשון ומצטר-
פים משברי מטבעות, בעוד שהמטבעות גור-
פן מהלכות בשוק וכוחן לא פג. ובכל
זאת מצויים בכל לשון מעט בטויי כלאים,
שנתקדשו במשך זמן ממושך וכשרים הם
גם בלשון הספרותית. גם במקורותינו
העתיקים מצויים בטויי כלאים מעטים. כמה
מהם נתקבלו כמטבעות לשון קבועות וכ-

מה מהם נחשבים למשובשים. כדוגמה
 לסוג א' ישמשו הבטויים שהובאו לעיל:
 למעלה, למטה, בית המקדש. דוגמאות לסוג
 ב' הם הבטויים: "אל הצפונה" (= אל הצ-
 פון, צפונה) (יתזקאל ח' יד); "אל החוצה"
 (= אל החוץ, החוצה) (שם לד, כא); "נו-
 שא סבל" (ס' פתוחה, ב' קמוצה; מ"א ה,
 כט), שהוא הרכב של "סבל" (ס' פתוחה;
 דהי"ב ב, א — הפסוק המתאים לקודם)
 ושל "נושא סבל" (ס' בצירה: ע"פ נחמיה
 ד, יא).
